

A RÉGÉSZET ÉS A TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ SZEMPONTJAI AZ
ANGOL FALUKÖZÖSSÉG KUTATÁSÁBAN*

A feudalizmus strukturájának és a középkori parasztság történetének vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges a faluközösség – és ennek történetelméleti konzekvenciája, a közösségi földhasználat – kérdésének vizsgálata. Egyetemes történeti áttekintés nélkül azonban a magyar történelem hasonló intézményének megvilágítása is nehézségekbe ütközik. A forrásanyagában rendkívül gazdag és változatos angol faluközösség közel másfél évszázados kutatásának áttekintése alkalmat ad és reményt is nyújthat egy majdan egész Európára kiterjedő összehasonlítás elvégzésére.

A 19. század közepén az angol jogtörténetírás az alkotmánytörténet magyarázatakor indította el a középkori faluközösség kutatását és ennek legjellegzetesebb intézményét, az *open field* rendszert¹ helyezte középpontba. A jog- és gazdaságtörténészek gazdag forrásanyag felkutatásával, értelmezésével állapították meg, hogy a közösségi földhasználat rendszere olyan jellegzetes történeti intézményt takar, amelynek eredete, több évszázados működése és kétségtelenül megszűnte is van. Minden fázisa – a történeti adatok tanúsága szerint – ugyanakkor többféle, egymásnak ellentmondó magyarázatokat is megenged. E korszak szaktudósai felállítottak egy (vagy több, de azonos gyökerű) történeti elméletet a közösségi földhasználat rendszerének keletkezésére, eredetére, amely egyben meghatározta az intézmény értelmezését, működésének és megszűntének okát is. Ez a komplexnek tűnő, sokoldalú definíció azonban egy lényeges ellentmondást tartalmazott. A kutatók úgy vélték, hogy a legkorábbi forrásokban feltűnő közösségi földhasználat már nem a keletkezés stádiumát mutatja, így az írott történelem időszakán messze túlmutató intézmény eredetének és működésének megvilágítása lehetetlen a történetírás módszereivel.

A régészet és történeti földrajz kutatói vették tehát át a stafétabotot. Az *open field* szisztéma kutatásának második periódusára e két tudományág nyomta rá bélyegét. Az előző korszakban felállított történeti elméletek szolgáltak kiindulópontul a közösségi földhasználat eredetének eldöntéséhez. Saját módszerekkel, de készenkapott elmélettel

igazoltak és cáfoltak, éppen ezért végkövetkeztetések érvényessége bizonytalan maradt. A „látható, megfogható adatok” – régészeti bizonyítékok – és a velük szembesített „ideák” között kanyargó rész kutatások nem segítettek elő a közösségi földhasználatról alkotott vélemények egymáshoz közelítését. Szaporodtak a mind több forrás, régészeti feltárás eredményeit közlő munkák, de az elméleti összegzésre tett kísérletek a történeti, régészeti és földrajzi megközelítések kudarcát mutatták.

A tudományágak módszerbeli korlátai és eltérések különbözőségéből adódó egyenetlenségeik a közösségi földhasználatról kialakított elméletek törvényszerű felülvizsgálatát sürgették. Az open field rendszer eredetének történeti elméletei, – régészeti bizonyíthatatlanságuk következtében – a közösségi földhasználat működésére, jellegzetességeinek tisztázására és értelmezésére helyezik át a hangsúlyt. A különféle tudományágak – régészet, történeti földrajz, technika történet, jogtörténet – sajátos nyelvezetének és értelmezésének egységesítési igénye a legfontosabb tényező abban, hogy az egyre szaporodó mennyiségű adatok megkönnyíthessék a kutatást. Így, e földhasználati rendszer vizsgálatának harmadik korszakában az első időszak történeti, „ortodox”-nak nevezett elméletét felülvizsgálva új, természetesen ezzel a „régí” jogtörténeti megközelítést és az eredet központi értelmezését is tagadó, „modern”, gazdasági tényezőket hangsúlyozó, de ugyancsak történeti elmélet került. A régi és az új elmélet vitája újabb rész kutatásokat, bizonyítékokat és ellenvéleményeket eredményezett – (természetesen) a két különböző nézet vitája egymás kizárására épült.

A közösségi földhasználat kutatása természetesen nemcsak „önmagán belül” változott törvényszerűen, de nem maradt érzéketlen a társadalomtudományok mindenkorai „divatos” irányzataival szemben sem. A szociológia, közgazdaságtan módszerüket és kutatott témáikat tekintve kiindulópontnak, a „napi” politikai, gazdasági kérdések vizsgálatára épülő elméletekkel keresnek igazolást a történeti fejlődés bizonyos intézményeiben, folyamataiban.² Így kapcsolódnak azután a közösségi földhasználat kutatásához az elmúlt évtizedben anélkül, hogy adataik és ismereteik a korábbi történeti elméleteket alaposabban elemeznék. A modern gazdaságtan és szociológia művelői számára így válik „ortodox”-szá a korábbi korszak „modern történeti elmélete”, mindegyik tudományág saját elméleti koncepcióját vetíti a közösségi földhasználat kérdésének megoldására, megszüntetve ezzel az addigi „történeti” primátust.

A 19. század közepe és az 1938 közötti időszak történettudomá-

nyát a „good, old economic history” jellemezte. E korszak kutatóinak nyitottsága, szakmai felkészültsége párosult azzal a felelősséggel, amelyet napjaik társadalmi problémáinak megoldása kívánt. Stubbs, Seeböhm, Maitland, Vinogradoff ugyan jogtörténészek voltak, Ashley, Cunningham, Thorold Rogers gazdaságtörténészek, munkáikból kitűnik, hogy nagyobb hatással volt rájuk a szűkebben vett történettudomány, mint fordítva. Nincs olyan történetíró a következő korszakokban, aki olyan teljes szemléletet adta volna az angol fejlődésnek, mint e korszak bármely említett tudósa. Érdeklődésük középpontjában – saját koruk leégetőbb kérdése – a tulajdon meghatározása állt, és ennek történeti alakulása, hatása a gazdaságra, társadalomra. Az európai faluközösség körül zajló vitában számukra a tulajdonjog eredetének értelmezése volt a legfontosabb. Érvelési rendszerükben a jogi ideák és intézmények a gazdasági növekedésnek, változásnak integrált részét képezték és ez – a marxi módszerhez közelítő – megoldási módnak látszott ahhoz, hogy mindazokat a kérdéseket megvilágítsa, amelyek egy adott társadalom megjavítása érdekében történnek.

1938–1972 között – természetesen nem pontosan meghúzható határ – a korábbi történetírást elutasították, „érzelmességgel”, „rasszizmussal” vagy éppen naivitással vádolva ezt a valóban morális töltetű, tehát nagyon is „világnézetet” tükröző tudományírást. Helyébe pedig a „valódi”, „objektív” szaktudomány primátusát vélték a megfelelő ellenyszernek. Hogy ez a fajta megoldás – a mindent tagadás – mennyire nem járható út, éppen azok a történetírók, szaktudósok mutatták be, akik évtizedeken át tartó értelmezési, terminológiai, lokális és parciális adathalmazok tengerében nem tudtak „objektív” megközelítésükkel eredményt kicsiholni a „forrásokból”. Az utóbbi évek pedig bizonyítják, hogy a közösségi földhasználat kutatása visszatért az „eredeti forráshoz”, a „rég, jó gazdaságtörténészek” elméleteinek újraelevenítéséhez. Elméleteik, módszerbeli tanulságuk kevés azonban, hogy megoldja a közösségi földhasználat közel 150 éve óriási apparátussal vizsgált témáját, ha hiányzik a valódi kérdés: miért fontos, miért kell ennyi idő óta kutatni egy történeti intézményt. A tudománytörténeti tanulság ismerete nélkül bármely ország faluközösségének, közösségi földhasználatának kutatása aligha juthat el a forrásokon alapuló eredményes vizsgálathoz.

A fentiekben röviden vázolt kutatástörténeti áttekintés folyamatából a következőkben az 1938 és 1962 közötti időszak kerül részletesebb bemutatásra.

1938-tól az angol faluközösség-kutatás irányát a régészet és a történeti földrajz határozza meg. Az 1938-ig végzett kutatások összegzését E. Barger *English Historical Review*-ban megjelent tanulmánya jelenti,³ aki a régész szemszögéből tekint vissza. Véleménye, hogy az antik és a középkori földművelés vizsgálatára a megelőző negyven évben kétféle módszert használt a tudomány, egyrészt a direkt bizonyítékok, a terepbejárás, légifelvételek értelmezését, másrészt a különböző korokból származó térképek és dokumentumok adatainak olvasását, s a kettő közötti átmenetet a tárgyak, leletek vizsgálata jelentette.

Barger az angol földhasználat vizsgálatának megindítását Seebohm⁴ nevéhez kapcsolja, aki angolszász, wales-i és norman források alapján állított össze néhány térképet az open field határszerkezet bemutatására. A rendszeres anyaggyűjtés és feldolgozás Gray⁵ nevéhez fűződik, ő már 700 összeírás alapján végezte el az open field elterjedési területének megállapítását. Ennek eredménye lett Anglia teljes településhálózatának bemutatása térképeken, és ezzel párhuzamosan meg is adhatta a középkori angol földhasználat és földművelés – mind a mai napig alig módosított – általános típusait. Gray munkájának középpontjában az open field, más terminussal a szórt parcellás határhasználat elterjedésének vizsgálata állt, amelyről sikerült kimutatnia, hogy a kötelezőnek vélt nyomásrendszer nélkül is létezett.

Barger a régészeti kutatás jelentős lépésének tartja Curwen 1923-ban, majd Crawford 1928-ban megjelent munkáit, amelyek a meginduló légifelvételek alapján az open field szisztéma mellett az ún. kelta földek, négyzet alakú vagy telek-földek típusait is említik. A két kutató adatai szerint a vaskori és a római kori négyzet alakú, kelta földek és a közelükben levő angolszász településnyomok között semmiféle kapcsolatot nem lehet kimutatni – a telek rendszerű és a parcellás (open field) művelés egymástól függetlenül, külön létezett.⁶ Már Barger felhívja a figyelmet arra, hogy a régészeti kutatások hatékonyságának határai vannak, ha a földhasználat kutatása azonos a nehezen, vagy egyáltalán nem datálható szántásnyomok vizsgálatával. Ez a bizonytalanság csak fokozódik, ha a már szántott és a soha művelés alá nem vont területeket a régész elkülöníteni vagy éppen azonosítani kívánja. Így fordulhat elő, hogy a korábban középkorinak vélt teraszos szántásnyomokat az ún. lyncheteket bronzkorinak tartanak az újabb vizsgálatok.⁷ Nem kisebb a bizonytalanság a földművelési eszközök datálása esetében sem.⁸ Mindent összevetve, Barger szerint, a bronzkor és a 8. század közötti időszak mű-

velési módját számtalan betelepülési hullám alakította ki. Az open field rendszer, annak nem egyidejű, teljes formája, jellegzetességei külön-külön, más-más időben és különféle népek révén érkezhettek a szigetországba.

A parcellás művelést és a hozzá nélkülözhetetlen nehéz ekét — mindkettő az open field rendszer lényegi eleme — ugyancsak nem képes a régészet pontos időhöz és néphez kötni.⁹ Hasonló a helyzet akkor, ha a régészet segítsége szükséges bizonyítani az open field gazdaság római villákból történt kifejlődését, de azt sem képes igazolni, hogy az agrolszász hódítók találmánya lett volna az angliai parcellás művelés elterjesztése. Az angolszász és római kori ásatások azt mutatják, hogy az angolszász hódítók nem használták a római villákat és településeket, de mindez nem zárja ki, hogy a korábban megművelt római földeket az új jövevények tovább használták, — vagyis bármi történhetett, a régészetnek egyikre sincs megdönthetetlen bizonyítéka.

Végezetül Barger az open field rendszer középkori képeinek kialakulását egy összetett többfázisú folyamatban látja, amelyben a római és angolszász hatás együttesen magába foglalja a közösségi művelés skandináv módját, a kelta runrig-et, a kontinensen feltalált nehéz eke használatát.¹⁰

A régészeti vizsgálatok tehát alapvetően a területen található szántásnyomok, földformák értelmezése, megfigyelése és datálása körül zajlott. A talajon látható jelek közül főként a parcellákat elválasztó mezsgyék — angolul balks — és a teraszos szántás — lynchet — nyomait hozták összefüggésbe az open field rendszerrel. A mezsgyék meghatározása körül kibontakozó csatározások jól mutatják a régészeti módszerek zsákutcáját.

A mezsgye kérdése Seebohm munkájában került először napirendre. Véleménye szerint az open field rendszerű határban a parcellákat egymástól felszántatlan, füves földsávok, azaz mezsgyék választják el. Ezt a megállapítást az Orwin házaspár kutatásai¹¹ módosították, mégpedig saját megfigyeléseik alapján úgy látták, hogy a birtokrészeket felszántott — de bevetetlen — barázdákkal határolták el. E két megállapítás közötti állásfoglalás határozta meg 1948–49-ben a régészeti folyóiratokban e témában publikált tanulmányokat. A végső summázat szerint Anglia különböző vidékének ilyen irányú feltérképezése részben alátámasztotta Orwinék megállapításait,¹² vagy azzal a kiegészítéssel bővítették, hogy a nehéz agyagos talajon valóban csak a mély barázdá vá-

lasztotta el egymástól a parcellákat, de a könnyű, homokos vidékeken a füves mezsgye szolgált határjelzőül.¹³

Nem jutott végső megoldásra a kutatás a teraszos szántás és az open field rendszer kapcsolatának bizonyításában sem. Az Orwin házaspár szerint a teraszos képződményeknek nincs közük a rendszerhez,¹⁴ ugyanakkor a régészeti felmérések területenként találtak kapcsolatot.¹⁵

A történeti és régészeti megfigyelések az open field rendszerű falvak határában jellegzetes szántási módra, az ún. ridge és furrow – magyarul leginkább a bakhátas-szántásra hívták fel a figyelmet.¹⁶ Beresford 1948-ban közölt tanulmányában¹⁷ a bekerítések előtti időszak jellegzetes képződményének tartja a bakhátas szántás S-alakú barázdáinak nyomait és ezeket az 1924–28-ig terjedő időszak régészeti megfigyelésein és a légifelvételeken ki is mutatta. A jellegzetes szántási mód feltételezett funkciója – szerinte – a föld felesleges nedvességét elvezetni, bár hozzáteszi, hogy így csak kisebb területek lecsapolására alkalmazható.¹⁸ Beresford véleménye, hogy a bakhátas szántás nyomainak helyes értelmezése segíthetné az open field rendszer geográfiai eloszlását is megvilágítani. A bakhátas művelés elméletileg azt jelenti, hogy az adott földdarab hajdan művelés alatt volt, de ugyanakkor, ahol ilyen típusú szántás nem található, még lehetett open field-szerű határhasználat, sőt az a lehetőség is fennáll, hogy egy későbbi szántással ezt eltörölték. Mindezek után Beresford személyes megfigyelései alapján úgy véli, hogy ahol nem fedezhető fel a bakhátas szántás jellegzetes formája, ott soha nem alkalmazták az open field rendszert. Vagyis ez a talajelőkészítési módszer jelzi a szórt parcellás határhasználatot, ugyanakkor a régészet nem képes pontosan meghatározni a szántás időpontját és egyidejűségét sem.¹⁹

1949-ben Finberg Devonshire-i megfigyelései bizonyítják és cáfolják is Beresford álláspontját.²⁰ Ezen a területen, ahol a korábbi kutatás nem talál open fieldre vonatkozó nyomokat, Finberg helynevek és a 11. századi oklevelek alapján számos bizonyítékra figyelt fel.²¹ Megállapítása egy korán bekerítésre került területre vonatkozik, ahol a régészeti – addigi – megfigyelések szerint teljesen hiányzik a bakhátas szántásra utaló nyom, s a magányos farmszerű települések rögzített szántóit füves mezsgék választják el egymástól. A történeti adatok ugyanakkor még 1889-ből is 491 parcellát említenek, amelyek 56 tulajdonos között oszlottak el.²²

Az open field rendszer korábbi elterjedési térképét hasonló mó-

don tágitja Hoskins,²³ Rawson,²⁴ Mead²⁵ vizsgálatai is, így Anglia ezideig e rendszerből kimaradt területeit, mint Wales, Cornwall, Devon stb. vonják be a szórt parcellás határhasználat elterjedési övezetébe.

1951-ben Kerridge tanulmányában²⁶ visszatér a bakhátas szántás kérdésére. A szerző Beresford-dal vitatkozva megállapítja, hogy az teljesen félremagyarázta a bakhátas szántás és az open field kapcsolatát. Véleménye szerint e szántási mód nem a föld felszárítására szolgált, hiszen olyan területen is alkalmazták, ahol nem volt szükség vízelvezetésre, ezzel szemben a szél elleni védekezésre szolgált, sőt a rétek körüli öntözőbarázdák megszántására is. Kerridge álláspontja szerint, a bakhátas szántás nem pusztán az open field módszer jelzője, öntözésnél, lecsapolásnál, de még mélyszántásra is ilyen módon készítették elő a földet. Ezen kívül számtalan esetben a tagosított gazdaságban is így szántottak. Leglényegesebb azonban – Kerridge írja – hogy ez a talajelőkészítés nem volt állandó, hanem bizonyos idő után szétszántották a földet. Tehát a jelen állapotában megfigyelhető bakhátas nyomok nem köthetők a középkori, vagy még korábbi open fieldhez, hanem újkori, főként 18–19. századi tagosítások (bekerítések), határrendezések eredményei. Mindezt igazolva látja abban is, hogy ezeken a területeken hiányzik a középkori barázdákra oly jellemző S-alak.²⁷

A régészet és történeti földrajz részeredményeinek összegzésére elsőnek Beresford vállalkozott, aki 1954-ben megjelent könyvében²⁸ az open field rendszer eredetére, kialakulási körülményeire új koncepció körvonalait állította fel. Elgondolásának alapja, hogy az open field rendszer jellegzetes vonásait a korai időszak közösségi irtása eredményezte. Az angolszász hódítók – írja – néptelen területekre, megműveletlen földekre települtek, s életbenmaradásukhoz, amely egyben a földművelést is jelentette, erdőt kellett irtaniuk, s ezt közösen végezték el. Elsőnek akkora földterületet irtottak ki, amennyire a közösségnek szüksége volt, s ezt az egységet nevezzük furlongnak – dűlőnek – egy barázda hosszúságú, a résztvevők száma szerinti parcellákból álló földdarabnak. A népesség növekedésével, vagy az igények gyarapodásával mindig kiirtottak egy-egy területet, amellyel bővítették földjeiket. A parcellák terjedelme nem tért el túlságosan egymástól, valószínűleg az állandó nagyság fenntartására törekedtek.²⁹ A faluhatár közepén levő dűlők között nagyobb, szélesebb átjárót, mezsgyét hagytak, s a területet napi legeltetésre használták – természetesen kipányvázva a jószágot.³⁰ Beresford megfigyelései szerint a térképeken ritkán tüntetik fel a faluhatár nyomásait (fields)

bizonyára azért nem, mert a nyomás táblái nem változtak az idők folyamán s annak helyét, kiterjedését adminisztratív szempontok és a mindennapi földművelési rutin köztudottá tette. Egymásközötti vitára főként a parcellák elhelyezkedése és nagysága adhatott okot, ezért látható a térképeken a személyek nevével megjelölt parcellák sorozata.³¹ A földek újraosztására az angol forrásokban és a megismerhető gyakorlatban nem találtak nyomokat, csak a rétek újraosztásáról vannak ismeretek. A térképek és oklevelek – Beresford szerint – egyaránt összefüggésbe hozzák az open field rendszert a bakhátas szántással. Ennek nyomai a középkorban elnéptelenedett falvak vizsgálatakor világosan kirajzolódnak, s más, azóta is művelt falvak határával összevetve arra következtethetünk, hogy az elmúlt kétszáz évben a művelés a szántási irányt követte, s így a régi nyomok az újjal összevethetők.³²

Beresford kutatásai nem vágták el a bakhátas szántás fellelhető nyomainak értelmezése körüli vitát,³³ de ezzel egyidejűen figyelemre méltó eredmények születtek a mezőgazdasági eszközök régészeti feltárásában, különösen a normann hódítást megelőző időszak ekéi terén.³⁴

Az 1956-ban megjelent technikatörténeti összefoglalóban Singer adott átfogó képet az open field rendszer és a földművelési eszközök kapcsolatáról.³⁵

Megállapítja, hogy a szántáskor alkalmazott 4 ökrös ekefogat általános gyakorlat Európában, s a Domesday Bookban említett 8 ökör nem jelentette az egyidejű igába vételt, hanem a délelőtti és délutáni „műszak” egy-egy igája volt; – esetleg négy ökörrel az ekét, majd utána 4 ökörrel a boronát húzhatták.³⁶ Singer véleménye, hogy a hosszú parcellák szántási módja nem feltétlenül a bakhátas megoldás, s bár ez jellegzetessége az open fieldnek, de e rendszeren kívül is használatos volt. Lesújtó véleményét az open field szisztéma kialakulásával kapcsolatos – főként annak angolszász eredetét hangsúlyozó – elképzelésekről arra alapozza, hogy a régészeti adatok bizonyossága szerint a római időszak teremtette meg e gazdálkodási formát, s az angolszász korszak prosperitása ennek bázisán csak a 9–10. században jelentkezik.³⁷

A régészeti és földrajzi kutatások azideig legeredetibb és megalapozottabb számbavétele Beresford újabb, 1958-ban megjelent munkája,³⁸ ez a középkori Anglia településhálózatát mutatja be. Forrásainak fő bázisa a szerző által készített és feldolgozott légifelvételek csoportja. Beresford az angol falvak kialakulását – mint korábbi munkájában is – a hódítások, betelepülések során kialakított földfoglalás eredményeként

értelmezi. A jól művelhető, termékeny talajú területeken több és nagyobb létszámú falu alakult, mint a kötött talajú vidékeken. Az angol falvak két jellegzetes formája a csoportos, vagy egyközpontú szántóföldekkel körülvett, valamint a magányos, szórt tanyarendszerű település.

A csoportos falvak létrejöttében a védekezés, az eke és a szántás módja játszott döntő szerepet. A természeti körülmények és a rendelkezésre álló eszközök korlátozott volta miatt emberek csoportjainak összefogása kellett az élelem megtermeléséhez szükséges állatállomány tartására és a szántás lebonyolítására. A középkori földművelés open field formájának leglényegesebb jellemzője a parcella, a dűlő, a nyomás táblái és a parcellákat elválasztó mezsgye. A rendszer határának a fenti formájú kiépülése hosszú századok folyamatos irtási munkáinak eredménye, amely csak a 13. században ért véget. A Statute of Merton 1235-ben arra mutat, hogy az írható területeken korlátozzák, szabályozzák a közös legeltetés jogát. A kevésbé könnyen művelhető talajon a 17–18. században fejeződik be az open field rendszer terjeszkedése. A 13. századi földéhség következtében a normannok alatt hozott erdőtörvények, amelyek vadászat céljára tartották fenn az erdőt, állandó konfliktus forrásai voltak. A földfoglalás békésebb módja hozta létre – Beresford szerint – az open field egyik jellegzetes egységét, a dűlőket. A dűlő (furlong vagy flatt) a parcellák csoportját jelentette, mindegyiknek volt neve és minden birtokos parcellája a megnevezett dűlőben volt. A dűlő eredetileg nem egy pontosan kimért hosszúsági és területi egység volt, jelentéséhez később tapadt a 220 yard-nyi hosszúság és 22 yard szélesség. A falu körüli szántóföldek közül mindig a központhoz közelebb eső a legkorábbi foglalás eredménye, s a népesség számának és igényeinek növekedésével nagyobbodott az irtott terület nagysága is. Az irtások követtek a falu körzetét, a naposabb, szárazabb, minőségileg jobb talajfajta menetét. A népesség szaporodásával egyre csökkent a megművelhető földek közötti választás lehetősége is. Ez lenne a magyarázata Beresford szerint a dűlők különböző nagyságának, fekvésének, irányának.³⁹ Beresford hivatkozik Bishop tanulmányára,⁴⁰ amelyben az az open field típusú faluhatár irtással történt bővítésére és kiegészítésére mutat rá, de arra is, hogy nem minden irtásföldet csatoltak a közös szántóhoz. Beresford meggyőződése, hogy az ilyen kettős határszerkezet nagymértékben hozzájárult a közösségi földhasználat kései fennmaradásához.

Tovább elemezve az open field rendszert, Beresford elmondja, hogy a középkori földbirtoklás alapegysége az állandó kerítéssel, vagy hatá-

rokkal nem jelölt dűlőkön belüli, hosszú, keskeny parcella (strip, selion) volt. A dűlők parcellákra osztásának gyakorlata az írtásban résztvevők száma, a családok tulajdonjogi helyzete, valamint a szántás és írtás munkálataihoz való hozzájárulása szerint változott. Miután egy-egy dűlőt nem azonos időben írtottak, így az első írtás határozta meg a későbbiekben is azt, hogy a résztvevőknek soha sem volt egy egész dűlője, — miután nem azonos évben történt az írtás — így minden tagnak csak parcellányi területek jutottak. A bővítés során a falu határában — minden furlongban — jutott parcella, szórton, másokéval keverten.

A dűlő tehát osztott volt, minden írtásban munkálkodónak volt parcellája, gyakran hosszú, keskeny és S-alakú formában⁴¹ — amely eredeti forma az idők folyamán, az eke és az igaerő változásával kiegyenesedett. Beresford érdekes megfigyelése, hogy azok a parcellák, amelyeknek termése képezte az egyházi adót, általában mindig ugyanabban a dűlőben, ugyanazon a helyen volt. Beresford részletes magyarázatot ad a parcellák nagyságának elterjedésére is. Az egy „acre-strip”-nek nevezett átlag nagyság (220 yardx5,5 yard) a forrásokban és a térképeken mindössze egy negyed acre-t, azaz egy rood-ot tesz ki, s ez okozza a zavart, ha a történészek összeszámlálják egy birtok nagyságát, „acre-strip”-ként számolva a valóságban csak a negyedét takaró mértékegységet. Az eltérés okát Beresford abban látja, hogy a középkori forrásokban az „acre” azonos jelentésű a selion-nal, parcellával, de ez nem mértékegység, hanem a birtok leíró jelzője. (Pl. X birtokol 3 acre-t, ebben és ebben a dűlőben, összesen 3 rood-ot, vagyis háromnegyed acre-t, s nem 3 acre nagyságút.)

A parcellákat elválasztó mezsgyék vitájában Beresford kiegészíti álláspontját azzal, hogy a mezsgye nemcsak a parcellák, hanem — s ez a gyakoribb — a dűlők közötti választóvonalat is jelentette, amely átjáróként is szolgált. Az open field rendszer legnagyobb egysége a tábla, mező (fields) volt: ez a határ 2, 3, 4 részre osztását jelentette, vetésforgóban, nyomáskényszerrel. Általában névvel megjelölt, földrajzilag egységes terület volt. A táblákat gyakran utak, bozótok, sőt rét, erdő is elválasztotta egymástól.⁴² A jellegzetes bakhátas szántásról Beresford összefoglalja az addigi régészeti megállapításokat. Az az álláspontja, hogy ez a szántási mód nem szoros tartozéka az open fieldnek, a talaj minőségétől függően alkalmazták vagy sem. Tény azonban, hogy Közép-Angliában ez a szántási mód volt a leggyakoribb, s ezeken a területeken általában a bakhát egyet jelentett a parcellával, vagyis nemcsak szántási forma, ha-

nem ugyanakkor az így megszántott egységnyi terület neve is. Míg Anglia más vidékein, ahol az open field rendszer egyéb variánsa található meg (infield-outfield) nincs nyoma a bakhátas szántásnak.⁴³

Joscelyne Finberg 1958-ban Beresford álláspontját saját régészeti kutatásaival támogatta.⁴⁴ Megállapította, hogy az open field rendszer és ennek variánsai a régi írtásos művelés idejére vezethetők vissza, s ez az egyetlen ésszerű magyarázat a keletkezésre.⁴⁵ Számításai szerint a szántóföld 2–4 db. nagyobb táblára osztódott, s ezen belül 9–10 dűlőre, s ezek parcellákra – a parcellákra osztás pedig mindig a dűlők nagyságának megfelelően történt. A hegyoldalakon művelt földeknél a középkorban is gyakori volt a teraszos művelés – lynchet – amelyet igen nehéz megkülönböztetni a hasonló, prehistórikus jellegű nyomoktól. Véleménye szerint a bakhátas szántás mindig szántott területet jelent, alkalmazhatták akár lecsapolásra, szárításra, a nehéz, agyagos talajú vidékeken. A jellegzetes S-lakú barázdákat Finberg a baloldali eke használatával magyarázza.⁴⁶

Az open field rendszer régészeti és földrajzi megközelítésű vizsgálatával egyidőben és ahhoz hasonlóan a történeti kutatásokban is továbbgyűrűzik a bizonytalanság. A korszakban – 1938–1958 – nem született monografikus feldolgozás, vagy nagyobb tanulmány, amely az open field gazdaságot vette volna vizsgálat alá.

Az egyetlen kivétel Homans 1941-ben megjelent könyve,⁴⁷ még a jelentősebb régészeti kutatások ismerete nélkül és kifejezetten a 13. századi angol falvak történetéről készült, ugyanakkor a közösségi földhasználat kutatásában azóta is egyedülálló munka.

Az „egyedülálló” nemcsak minőségi jelzője a könyvnek, hanem megközelítési módjában, kitűzött céljában és nem utolsósorban a szakirodalomban olyannyira szokatlan és lenézett, de nélkülözhetetlen, közzététel, sőt élvezetes előadásában is, magányos és úgy tűnik, utánozhatatlan művé vált. Célja a 13. századi angol falvaknak, mint a múlt társadalmi rendje egészének leírása, módszere a történeti szociológia.

A történet – mondja Homans – a gazdálkodással kezdődik, az angol éghajlat alatt, angol körülmények között. Így került a könyv középpontjába az open field rendszer. Az elnevezést Homans nem is tartja jónak, mondván, hogy azt a mai történétírók találták, egy olyan gazdaság jelölésére, amelynek van eredeti neve is, mégpedig a „champion husbandry” – síkvidéki gazdálkodás, szemben a „woodland husbandry”-vel, amely a hegyvidéki, erdős területek termelési formája volt. Az emberi

természet közös vonása – írta – hogy a tények sorozatát egyetlen okra szeretné visszavezetni, így van ez abban az esetben is, amikor Európa valamennyi területén a középkorban meglévő kétféle gazdálkodási rendszer nyomait kutatja.

Az első, a földrajzszakosok szerint, a szórt települések, magányos farmok – a Homans-i woodland gazdaságok – a vízben gazdag talajú területeken alakultak ki, ott ahol az élethez nélkülözhetetlen víz megszerzéséhez nem kellett a közösségeknek összefogni. A második típusú települések, a csoportos falvak rendszere – tehát a „champion”, az open field gazdaság – létrejöttében a víz megszerzéséhez szükséges közös erőfeszítés játszott döntő szerepet. Homans szerint a vízen kívül még a természeti adottságok bonyolult változatossága is közreműködött abban, hogy az emberek zártabb vagy lazább települési és egyúttal gazdasági rendszerben éljenek.⁴⁸

Az ember viselkedésének ésszerű és reális mozgatója a gazdasági motiváltság – írja Homans. Minden ember számára az élelem, a víz és a meleg biztosítása rendel alá minden más tevékenységet. Ugyanezek az emberek azonban kidolgoznak egy számukra megbízható és célravezető technikát mindezek megszerzésére és rendkívül nehezen és lassan változtatják meg azt, még egy jobb és újabb eljárás előnyéért sem. Nem vesznek át, nem fogadnak be újításokat, először azért, mert nem ismerik, mert nem győződtek meg előnyösebb voltáról, s mert a földművelésben változtatni legalább olyan körülményes, mint a szokások és hagyományok rendszerén, vagyis az emberi természetén. A középkor pedig nem a gyors kommunikációk korszaka. A paraszt úgy dolgozott, ahogy apjától tanulta és nem ahogy a szomszédjánál látta. A kétféle középkori település formát és gazdálkodást Homans a történeti tények tükrében valóban visszavezethetőnek tartja etnikai okokra. Nevezetesen a szórt tanyagazdaság a kelta népesség sajátja, míg az open field a germánok felé mutat. Homans ezt a „rassz magyarázatot” – amint ezt ő maga jellemezte – a történeti tények csalóka egybeesésének, szerencsétlen és kerülendő megközelítésnek nevezi (a könyv 1941-ben jelent meg!). Homans álláspontja, hogy sokkal érthetőbbé teszi a középkori ember életét, ha a földrajzi, technikai és társadalmi elemek együttesét vizsgálja a tudomány. Az ökológia, az ember fizikai környezete, a technika a termelés gyakorlata mindkettő gazdasági tényezők, a harmadik a társadalmi tényező a törzs, a falu, a család szokás rendszerét, életmódját jelenti. Ezek együttes hatása bonyo-

lult ugyan, de realisabb képet alkot és a kölcsönhatások sokkal fontosab-
bak, mint a rendszert összetevő jegyek.

Homans nagy jelentőséget tulajdonít a középkori falu szokásrend-
jének, úgy véli, hogy ezek gyakorlati megfigyeléseken és tapasztalatokon
alapulnak, egy idő után elfelejtődik eredeti értelmük és marad a pusztá
szokás. Ennek megnyilvánulása a falu közös munkája, a kölcsönös és
hasonló technikai színvonal mellett a mindenki számára azonos meg-
élhetés biztosításának igénye. A közösségi földhasználat módjának tehát
az az alapelve, hogy a falu határát, erőforrásait egyenlő „elvi” részekre
osztották, s bár a falun belül létezett hierarchia, néhánynak több, má-
soknak kevesebb jutott, maguk a részek azonban egyenlőek voltak. A fa-
luhatár osztott, kevert birtokú rendszere nem szándékos, eltervezett ren-
dezés eredménye, hanem szokás, hagyomány, praktikus okok együttes
hatására jött létre. Így mindenkinek kellett, hogy parcellája legyen a nyo-
más tábláiban, része jutott a jobb, rosszabb minőségű szántórészekből,
amelynek legfőbb oka nem valami primitív kommunisztikus elosztás,
hanem gazdasági megfontolás. Homans megfigyelése alapján a földnek
eredeti elosztása a legtöbb esetben úgy bővült, hogy az írtás során nyert
területeken is szomszédok szerint rendezték őket, de a szántás közös
munkája is létrehozhatott szórt parcellákat.⁴⁹ Homans úgy véli, hogy az
angol középkorban igen gyakori volt a szántóföldek napjárás szerinti
(sundivision) megosztása, hasonlóan a skandináv területen alkalmazott
eljáráshoz, ahol a falvak kelet-nyugati tájolása és a parcellák elrendezése
ilyen módon történik. Így mindenkinek jutott az árnyékosabb nyugati
és a naposabb keleti szántóföldekből is, s ez egyben oka is lehet a dűlők
változatos irányának.⁵⁰

Homans egyike az első kutatóknak, akik az angol középkori örök-
lés rendjét és a földhasználat módját nemcsak összekapcsolják, de terü-
leti határokat is megfigyelnek. Így az open field területek öröklésében a
primogenitura a domináns, míg a „Woodland-szisztéma” az osztható
örökléssel jár együtt.⁵¹ Homans szerint a középkori falu a közösségi
földhasználat rendszerén nyugodott, ez határozta meg társadalmi beren-
dezését, jogszokásait, de a hagyomány, a szokások kölcsönösen befolyá-
solták a földművelés módját. Véleménye, hogy a falu közösségét „erős
fal választja el a várostól”, de érzelmekben, tradíciókban a két társadalmi
szervezet gyökerei azonosak.

Homans könyve elszigetelt és hatástalan a korszak angol közösségi
földhasználat kutatásában. Ebben bizonyára szerepet játszott az 1941-es

kiadás, és az is, hogy Homans amerikai (a Harvard szociológia profeszszora) volt, csak az 1960-as években (a könyv több új kiadása révén) vált nemcsak ismertté, de a legtöbbit idézett „klasszikussá” is.

A korszak számtalan történeti munkájában, főként a középkorral foglalkozó művekben, ahol nagyobb korszakot átfogó összefoglalás található, szinte kivétel nélkül szó esik az open field rendszerről, de alig akad közöttük egy is, amelyik érdemben tett volna hozzá valamit az addigi eredményekhez.⁵²

A Cambridge Economic History of Europe I. agrártörténeti kötetében az Angliával foglalkozó fejezetet Postan írta.⁵³ Az összefoglalás nem részletezi az open field kutatása körüli tisztázatlan nézeteket, hanem annak néhány vonását elemzi új megvilágításban. Postan főként a korábbi régészeti vizsgálatok eredményeire hivatkozva megemlíti, hogy ezek megkérdőjelezték az open field gazdaság ősi voltát, miután a rendszer egyik jellegzetes vonásának – a tarlón való legeltetésnek – a kialakulását késői, 13. századi időre teszik. E késői megjelenés okának az írtás következtében előálló legelőcsökkenést tartják.⁵⁴ Postan csatlakozik ehhez a megállapításhoz, mondván, az open fieldről megmaradt térképek még a 13. századnál is későbbiek, s a forrásokból kiolvasható elrendezési forma sokkal kidolgozottabb, megtervezettebb, semminthogy természetes fejlődés eredménye lehetne.

Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a fenti érvelés nem ad választ arra, miért kapcsolódik oly szorosan az open field szisztéma a tarlón való legeltetéshez. Postan válasza az, hogy a szórt parcellák eredetének és történetének alakulása döntő mértékben a helyi sajátosságoktól, talajviszonyoktól és számos más tényezőtől függ, s így egységes magyarázatot adni aligha lehetséges. Jó néhány helyen nem tartozéka az open fieldnek a tarlón való legeltetése, míg másutt a nyomáskényszer ismeretlen, és sorolni lehetne a táji eltéréseket, amelyeket ugyanakkor az open field típusú gazdaság variánsainak tekint. Érthető módon irányul Postan érdeklődése az open field rendszer és a majorság⁵⁵ kapcsolatának kérdésére, hiszen fő kutatási területe az agrárközösségek társadalmi struktúrájának vizsgálata, s nem az agrárszervezetek mechanizmusa. Véleménye szerint a történeti kutatás a majorsági iratok alapján indokolatlanul tartotta egységnek a paraszti birtok nagyságát. A közös szántás következtében létrejövő parcellák mérete kisebb-nagyobb helyi eltérésekkel azonos határon belül mozog, mondja Postan. Annak ellenére állítja ezt, hogy a földesurak érdekelve voltak a birtoknagyságok állandósításában, az adó-

szedés érdekében, de nem tudták útját állni a földadás-vételnek, a cserének, a házasság és öröklődés útján történő földosztódásnak, amelyeknek egyenes következménye a szabálytalan nagyságú birtoktestek létrejötte. Meggyőződése, hogy a birtoknagyság alakulásának kérdését az open fieldtől függetlenül, a paraszti rétegek gazdasági és társadalmi helyzetének változásában kell vizsgálni.⁵⁶

A *The Oxford History of England*, Stenton által írt I. kötetében,⁵⁷ ismételten az open field rendszer angolszász eredete kerül középpontba. A szerző nem bocsátkozik a szisztéma részleteinek elemzésébe, de a sokat vitatott Ine törvény szakszerű fordításával és értelmezésével hozzájárult a kérdés megvilágításához. Ellentétben az addig oly gyakran felmerült értelmezéssel, amely szerint a közös tulajdonban lévő szántóföldek és legelők meglétét emelte ki a törvény szövegéből, Stenton leszögezi, hogy a törvény semmiféle közös tulajdonra nem utal, ellenkezőleg, a rétek és szántórészek egyes személyek tulajdonai, s ezek megsértése büntetést von maga után. Ugyanakkor a megfogalmazás a közös művelési módra, tehát az open field rendszerre enged következtetni, s így e szisztéma első leírásának is tekinthető.⁵⁷

Anglia más területeiről szólva, pl. Kelet-Angliában kimutatta, hogy az open field megoldás korábbi, mint a 9. századi dán invázió. Ugyanakkor más területeken nem alkalmazták – az angolszászok sem – mint Kent esetében, ahol egy elkülönült népesség saját tradíciója szerint művelte a földjét. Stenton az angolszász korszak társadalmában, jog és intézményrendszerében csak angolszász vonásokat fedez fel, így állapítja meg azt is, hogy az agrárszervezet open fieldre mutató vonása bizonyosan germán eredetű, ugyanakkor megengedhetőnek tartja, hogy a technikai eszközök használatának átvételében az előző népeiségek is számításba jöhetnek.⁵⁸

Az angol középkor korai történetét érintő szakmunkák, agrártörténeti összefoglalók számos esetben meg sem említik a falurendszer működését, vagy az ilyen irányú kutatások eredményeit nem ismervén, elnagyolt, pontatlan vagy éppen téves leírást adnak.⁵⁹

Meghatározhatatlan műfajú és megközelítési módszerű munka Danman 1958-ban megjelent könyve a tulajdon eredetéről.⁶⁰ A megtévesztő cím ellenére sem jogi, sem történetelméleti elemzést nem tartalmaz, ehelyett az angol történeti és régészeti kutatások tapasztalatait és megállapításait összegzi, s „megfogható” és „látható” adatok felosztása alapján törekszik a földdel, a földműveléssel kapcsolatos értelmezések

tömör, majdnem lexikonszerű leírására. Ez a munka alkalmat ad az 1938–58-as kutatási korszak összegzésére.

Danman véleménye szerint az angol történelem azon korszakában, amelyben a földművelés a megélhetés alapja és központja, a föld tulajdonra két módon lehet következtetni: először a földhasználat és eszközök látható jelei alapján, másodsor a jog, szokások, stb., tehát az elvont ideák értelmezése alapján. Az open field rendszer gyakorlatában mindkét elem megtalálható, ezért Danman szerint rendkívül fontos a kutatása. Magát e szisztémát a régészeti megfigyelések segítségével, a földmégmunkálás – szántásnyomok – módjának megismerésével, valamint az eke fajtájának leírásával adhatjuk meg. Az eddig elért kutatások eredményei – mondja – azonban nem teszik lehetővé, hogy akár az eke, akár a szántási mód megjelenésének időpontját, az „őshonos” romanizált lakossággal vagy a hódító angolszász népe sséggel hozzák kapcsolatba. A hosszú parcellákat kialakítani képes nehéz eke minden valószínűség szerint a pre-római időben a belgák révén került az szigetországba, de a kelta népesség területein a négyzet alakú, telek-szerű földeket könnyű ekével szántották. A kontinensen még a nehéz ekét nem ismerő szász betelepülők angliai településeiken a hosszú, keskeny parcellák szántását alkalmazták. A romanizált őslakosság és az angolszászok kapcsolata mindeközéig sem a régészeti, sem a történeti források alapján nem teljesen tisztázott.

Danman véleménye, hogy a történeti földrajz, a helynév kutatások nagy eredményeket értek el az open field gazdaság elterjedési körzeteinek megállapításában.⁶² Az eredet központú vizsgálatok kudarca után a kutatások tengelyében már az open field rendszer leírható jellegzetességeinek értelmezése áll – véli Danman. Meggyőződése, hogy a szórt parcella eredete a rendszer „legmisztikusabb” jellemvonása. Vinogradoff egyenlősítő megoldását⁶⁴ véli a legelfogadhatóbbnak, bár Orwinék ezzel ellentétesen a közös szántás gyakorlatának ésszerű sorrendjéből indultak ki.⁶⁵ Ugyanakkor olyan nézetek is születtek, – mondja – amelyek nem a földből, „hanem az égből” vezetik le a szórt parcellák kialakulásának okát. E szerint a primitív népek babonába vetett hite okozta, az a hit, amely szerint az óramutató járásával ellentétesen menni, vagy a napjával ellenkezőleg lépni szerencsétlenséget jelent és kihívja a gonosz erőket. Ezért a parcellák sorbaállítás a open fieldben mindig az óramutató – tehát a nap – járásának irányával egyezik.⁶⁶

Daman úgy látja, hogy a szórt parcellák eredet-vitája mellett a parcellákat elválasztó mezsgye kérdése a másik központi vitapont. A kuta-

tások összegzése szerint, a mezsgye lehet szántatlan füves út, vagy dupla mély barázda, – a talaj minőségétől függően – s a helyi szokások kívánalmi szerint. Az open field gazdaság lényegi megszervezőjeként és egyúttal fennmaradása okaként Danman az előző kutatásoknál sokkal hangsúlyozottabban a közös legeltetési jogot, az osztatlan mezőt, legelőt, erdőt és a tarlón való legeltetési jogot emeli ki. Véleménye szerint ezzel magyarázható, hogy a forrásokban – a legkorábbi Ine törvénytől kezdve, a középkoron át a bekerítésekig, tagosításokig – a közös legeltetés sérelmei és szabályai említődnek a leggyakrabban, szemben a közös földművelési munkák rendezésével. Az open field rendszer megszűnésének, illetve lassú felbomlásának az egyre nagyobb mértékű legelőhiány mellett a paraszti közösségek belső differenciálódása a fő oka, amely a föld adásvétele, a pénzgazdaság és a piac megerősödése következtében lépett fel, s már a 14. században megkezdődött.⁶⁷

Danman könyve az open field rendszer kutatásának első, extenzív korszakát zárta le. A történeti adatokból levont következtetések gyakorlati kipróbálása jellemezte ezt az időszakot, ahol a régészet és a történeti földrajz az „elvonat ideák” nyomait – igazolást vagy cáfolatot – keresett a „megfogható” adatokban. A közösségi földhasználat eredetének és keletkezésének körülményeire rávilágító történeti elméletek tetszés szerint nyertek vagy nem nyertek igazolást az említett két tudományág vizsgálataiban. A megszaporodott tanulmányok eredményei az open field rendszer belső jegyeit, jellegzetességeit egyre részletesebben rajzolták meg. Az adatok értelmezése és a magyarázatok bizonytalansága egyben a régészet és a történeti földrajz módszertani korlátait is jelezték. Mégis arra ösztönöztek a történettudományt, hogy egy új, mostmár pontosabb elméleti összegzést fogalmazzon meg. A történeti kutatások ebben az időszakban még nem követték és nem dolgozták be saját anyagukba a rokon tudományok eredményeit, ezért a felmerült, vitatható kérdések megválaszolása a következő időszak feladata maradt.

Jegyzetek

- * A tanulmány II. fejezete az angol középkor közösségi földhasználatáról készített tudománytörténeti monográfiának.
- 1. Az open field terminus az angol szakirodalomban többféleképpen értelmezett és vitatott. Legelfogadhatóbb magyar megfelelőjének a „közösségi földhasználat” mutatkozik. Ugyanakkor egyenértékű elnevezés lehet a „szórt parcellás

rendszer". Ezt az intézményt lehet hasonlítani a magyar nyomáskényszerrel gazdálkodó faluközösségekhez.

2. A kérdés részletes elemzése, *Tamási E.* Faluközösség és földközösség Angliában cím alatt. (Történelmi Szemle, megjelenés előtt.)
3. *Barger*, 1938, 385–411.
4. *Seebohm*, 1926. Seebohm az angol jogtörténeti iskola és az open field szisztéma jeles kutatója, akinek idézett munkája szolgált alapul Tagányi Károly magyar faluközösség kutatásához.
5. *Gray*, 1915.
6. *Barger*, 1938, 385–387.
7. U.o. 390–393.
8. U.o. 402–405.: Az eke datálása okozta a legnagyobb gondot. Sokan kétségbe vonták Plinius leírásának hitelességét, sőt feltételezték, hogy a nehéz eke kialakulása a könnyű ekehez kötött csoroszlyával kezdődött. Nem tartják valószínűtlennek, hogy a nehéz eke elődje az ásóbot volt, amelyet állattal húztak. Ld. *Lennard*, 1938, 70–72.; *Crawford*, 1953, 206–207.; *Haudricourt-Delamare*, 1955, 98. és 111–112.; Ld. még *Balassa*, 1975, 113–115.
9. *Barger*, 1938, 396–405.
10. U.o. 410–411.
11. *Orwin-Orwin*, 1954.
12. *Curwen*, 1939, 45.
13. Ch. Drew, Portland-ben (Devonshire) figyelte meg a füves mezsgyék maradványait: *Drew*, 1948, 80–81. Ugyanezen a területen tett megfigyeléseket az open fieldről és a füves mezsgyéről, *Douch*, 1949, 142–143., *Green*, 1948, 206.: Gloucester környékén felszántatlan füves mezsgye két parcella között, és *Finberg*, 1949, 186.: szintén füves mezsgyét tapasztal Devonshireben.
14. Orwinék kétségtelennek tartják, hogy az ilyen nyomok „ember-készítette” teraszok, de hogy miképpen és milyen céllal hozták őket létre, az szerintük nem megállapítható, ld. *Orwin-Orwin*, 1954, 175–179.
15. Drew nem ért egyet Orwinék álláspontjával, szerinte a teraszos művelés és az ebből következő füves mezsgye összefüggésben van az open fielddel, amelyet ő Portlandban is megfigyelt. *Drew*, 1948, 810.
16. Az angol open field rendszerben a legjellegzetesebb szántási mód az ún. „ridge and furrow” forma. A magyar szántási módok közül a bakhátas szántásnak felel meg leginkább, formai, technikai és funkcionális megoldását tekintve. Az összevetésre szolgáló adatokat ld. *Dömötör*, S. 1954, 149–164.; *Balassa*, I. 1973, 504–507.; valamint *Orwin-Orwin*, 1954, 33. és *Kerridge*, 1973, 28–35., különösen a szerzők szántási diagramjai alapján.
17. *Beresford*, 1948, 34–45.
18. U.o. 39. Hasonló véleményen van *Curwen* (1946, 74.), aki megfigyeléseit 18–19. századi adatokra alapozza. *Orwin-Orwin*, 1954, 34.: ugyanezt a funkciót állapítják meg.
19. *Beresford*, 1948, 41–42.
20. *Finberg*, 1949, 180–187.
21. U.o. 180–181.
22. U.o. 186–187.

23. *Hoskins*, 1943. 81–82.: Devonshire-i adatai főként a közös legeltetés meglétéről tanúskodnak, különösen a tarló legeltetési jog említései igazolják az open field rendszer hajdani nyomait.
24. *Rawson*, 1953, 52–54. Walesben az open field szisztéma számos légifelvétel és oklevél tanulsága szerint, a hosszú, keskeny parcellák dűlőre osztásában mutatható ki, a parcellák nagysága 280 yardx22–28 yard, ez valamivel nagyobb, mint a „statute acre” (a mértékegységekre ld. *Tamasi*, 1983, 202–203.) Hasonló megfigyeléseket tesz Devonban és Cornwallban is.
25. *Mead*, 1954, 32–34.: a bakhátas szántás nyomait találja Buckinghamshire területén és megállapítja, hogy nincs összefüggés a barázdák mérete és a különböző talajok között.
26. *Kerridge*, 1951, 14–26.
27. U.o. 24–34.
28. *Beresford*, 1954. A könyv jelentősége az open field vizsgálaton kívül az, hogy először készített monográfiát a középkorban elnéptelenedett angliai falvakról, feltárva ennek okát is.
29. U.o. 42–45. Az angolszász korszak településeinek kiterjedését, a szántók nagyságát megalapozott kutatásával bővítette – Beresfordhoz hasonló értelemben – Darby-Terret, 1971. (első kiadása 1954.) 421–448. – itt a szerző a Domesday Book adatai alapján elemzi az „ekealja” és „eke” terminológiákban tükröződő földnagyságot.
30. *Beresford*, 1954. 48.
31. U.o. 47.
32. U.o. 52–53.
33. *Kerridge*, 1955. 32–40.: Nagyszámú adattal bizonyítja, hogy a bakhátas szántás újkori. Ezzel szemben *Beecham*, 1956. 22–44.: inkább Beresford nézeteit támogatja. *D. McCourt*, 1955. 372–373.: az ír közösségi földhasználat vizsgálatakor úgy találja, hogy az itteni szántás formáját nem az eke-típus határozza meg, hiszen annak a legtöbb esetben sem kereke, sem kormánylemeze nem volt.
34. *Payne* két tanulmányában is közzéteszi kutatásait a római kor ekéiről. Ezekben megállapítja, nincs bizonyíték arra, hogy az angolszász bevándorlók jobb ekét vagy az ezzel együttjáró előnyösebb agrotechnikát hoztak volna magukkal, mint az az érkezésük előtt a szigeten használatos volt: *Payne*, 1948. 102–109.; az a technikai eszköz, amelyet a romanizált Britanniában használtak, nehéz eke csoroszlyával és ekevassal: u.ő. 1957, 74, 84. Ezzel szemben *Blair* az angolszász korszak vizsgálatakor a nehéz eke angolszász eredetét hangsúlyozza, *Blair*, 1956, 271.
35. *Singer*, 1956.
36. U.o. 91.
37. *Singer*, 1956, 93.
38. *Beresford-St. Joseph*, 1958.
39. *Beresford*, 1958, 21–23.
40. *Bishop* 1935-ös tanulmánya először elemzi – a később elfogadott elképzelést – az open field rendszer írtás folyamán való kialakulásáról és bővítéséről. Yorkshiri példán mutatja be, hogy az 1069-ben pusztaként említett vidéken az újratelepülés folyamán az eleinte önállóan művelt, egytagban fekvő földek egy idő

után osztódtak és a 12. században már az itt levő falvak open field rendszerben művelték földjeiket. A terület ugyan különleges helyet foglal el (dán, angol-szász hódítás nyomai), igen nagyszámú szabad közösség él itt, akik az osztható öröklés rendje miatt aprózták szét birtokaikat. A már működő open field határhasználat bővítésének folyamatát Bishop az írtás sorrendjében bizonyítja. *Bishop*, 1963, 26–40.

41. A barázdák S-alakját a kutatók többféleképpen magyarázták, hol a talaj minőségétől vagy az eke típusától tették függővé. Néhány elemzésre ld.: *Orwin-Orwin*, 1954. 34.; *Ault*, 1972, 22.; *Kerridge*, 1973, 25–28.; *Homans*, 1975. 50. A legelfogadottabb elképzelés szerint a 8 ökrös eke nehezebben fordult, ennek könnyítésére nem a föld végén, hanem a közepén fordultak meg, az S-alakú fordulatot a rögzített kormánydeszkás ekével érték el, a forma attól függött, melyik oldalra volt rögzítve az eke (S-forma a baloldalis ekével, fordítottan pedig a jobboldalissal.) Ennek alapján a földek kirajzolódó S-alakot középkorinak tartják. Ld. *Slicher van Bath*, 1963, 70.
42. *Beresford*, 1958, 23–24.
43. U.o. 38–39., az infield-outfield rendszerre bővebben *Beresford*, 1943, 74–79., valamint *D'Olivier-Farran*, 1959, 134–149.
44. *Finberg*, 1958.
45. U.o. 85–86.
46. U.o. 86–90.
47. *Homans*, 1975.
48. U.o. 24–25.
49. U.o. 90–93.
50. U.o. 109–120.: az öröklés összefüggéseit ld. rövidítve *Homans*, 1969, 18–34.
51. U.o. 94–101.
52. A más vonatkozásban igen kiváló *Oxford History of England* 3. és 4. kötete világosan említi az open field rendszerről. A 2. kötet (*Poole*, 1958, első kiadása 1951. – 48–50.) alapvetően Orwinék munkájának elnagyolt összegzését adja. Ugyancsak meglepő, hogy R. Lennard könyve, amelynek témája ugyancsak a 11–12. századi „falusi” Anglia, nem foglalkozik az open field rendszerrel, ld. *Lennard*, 1959.
53. *Postan*, 1966 (első kiadás: 1941.), 548–632.
54. U.o. 572–573.: Sajnálatozó módon a kötet nem tartalmaz jegyzeteket és felhasználható irodalmat, így rendkívül nehéz eldönteni, mely kutatókra gondolt Postan.
55. *Postan*, 1966, 573–574.
56. *Postan*, 1966, 617–618.
57. *Stenton*, 1955 (első kiadás: 1943.), 277–278.
58. U.o. 310–311.
59. V.ö. 52. jegyzetben. *Hoskins*, 1949, 66–67.: a köztudott és rövid leírás mellett úgy említi az open field rendszert, mint ami „igazi demokratikus társadalmi képződmény, ahol nemcsak a művelés közös, de a közös fellépés, a helyi választások a közösség érdekeit képviselik”.

A *Pelican History of England* 2. kötetében D. Whitelock az open field rendszert a lehető legrövidebben intézi el (*Whitelock*, 1965 – első kiadás: 1952 – 102–103.). Ezzel szemben a szélesebb olvasóközönség számára a sorozat 3. kö-

tetében M. Stenton a legvilágosabb és korrektebb összefoglalót nyújtja. (*Stenton*, 1965 – első kiadás 1951. – 123–127.) Igen kusza módon és a lényeges kutatási eredmények ismerete nélkül beszél *Barlow* (1961 – első kiadás: 1955. – 16–17.) az open field rendszerről.

60. *Danman*, 1958., hasonló témát dolgoz fel *John*, 1960. munkája. Ezek a munkák, amelyek a korai (angolszász) földbirtoklás rendszerének főként a múlt századi módszereit dolgozták fel, nem módosítják a közösségi földhasználat angolszász eredetét támogató elméleteket.
61. *Danman*, 1958, 58.
62. Megjegyzendő, hogy a szerző csak Gray 1915-ös munkájára hivatkozik, az azóta eltelt időszak kiegészítő és módosító eredményeit nem említi, ld. *Danman*, 1958, 60–61.
63. *Danman*, 1958. 126–128.
64. U.o. 128–129. Vinogradoff elképzelése szerint a szántóföldek szórtságának oka a természeti adottságokból adódó hátrányok kiegyenlítése. Az open field rendszer keletkezésének véleménye szerint éppen ez az „egyenlítődesi” elv az oka, ld. *Vinogradoff*, 1968, 231–232.
65. *Orwin-Orwin*, 1954, 33–35.
66. Az erősen és indokolatlanul karikírozott elképzelést *Danman*, 1958, 129. Homans könyvére hivatkozva említi. (*Homans*, 1975, 97. szerint a napjás irányába fekvő szántórészeket nemcsak a gyakorlati előny miatt alkalmazták, de támogatta ezt a felfogást a néphitben élő babona is, amely a napjás irányát „szerencsésnek” véli, míg ennek ellenkezőjét az „ördög és rontás” irányának tartja.)
67. *Danman*, 1958. 130. és 150–151.

Felhasznált irodalom

- W.O. Ault*, 1972: *Open-Field Farming in Medieval England. A Study of Village By-Laws*. London.
- Balassa I.*, 1973: *Az eke és a szántás története Magyarországon*. Budapest.
- E. Barger*, 1938: *The Present Position of Studies in English Field-Systems*. *English Historical Review* (CCXXI.), 385–411.
- F. Barlow*, 1961: *The Feudal Kingdom of England 1042–1216*. London.
- H.A. Beecham*, 1956: *A Review of Balks*. *Agricultural History Review*, (IV.) 22–44.
- M.W. Beresford*, 1943: *Lot Acres*. *Economic History Review*, (XIII.) 74–79.
- M.W. Beresford*, 1948: *Ridge and Furrow and the open fields*. *Economic History Review*. 2nd sr. Vol. 1. 34–45.
- M.W. Beresford*, 1954: *The Lost Villages of England*. London.
- M.W. Beresford* – *J.K. St. Joseph*, 1958: *Medieval England an Aerial Survey*. Cambridge U.P.
- T.A.M. Bishop*, 1963: *Assarting and the Growth of the Open Fields*.
- H. Blair*, 1956: *An Introduction to Anglo-Saxon England*. London.
- O.G.S. Crawford*, 1953: *Archeology in the Field*. London.

- E.C. Curwen* 1939: *The Plough and the Origin of Strip Lynchets*. *Antiquity*, (XIV.) 46–58.
- E.C. Curwen*, 1946: *Plough and Pasture*. London.
- D.R. Danman*, 1958: *Origins of Ownership*. London.
- H.C. Darby – J.B. Terret* (ed), 1971: *The Domesday Geography of Midland England*. Cambridge U.P.
- R. Douch*, 1949: *Costumes and Traditions of the Isle of Portland and Dorset*. *Antiquity* (XXIII.), 140–152.
- Dömötör S.*, 1954: *Bakhátas szántás és a nyugat-magyarországi eketípusok*. *Néprajzi Értesítő* (36.), 149–164.
- Ch.D. Drew*, 1948: *Open Arable Fields at Portland and elsewhere*. *Antiquity* (XII.), 79–81.
- H.P.R. Finberg*, 1949: *The Open Field in Devonshire*. *Antiquity* (XXIII.), 180–187.
- J. Finberg*, 1958: *Exploring Villages*. London.
- H.L. Gray*, 1915: *English Field Systems*. Cambridge.
- Ch. Green*, 1948: *Balks and the Open Field System*. *Antiquity* (XXII.) 206–207.
- A.G. Haudricourt – M.J.B. Delamare*, 1955: *L'Homme et la charrue*. Paris.
- G.C. Homans*, 1969: *The Explanation of English Regional Differences*. *Past and Present* (42.) 18–34.
- G.C. Homans*, 1975: *English Villagers of the Thirteenth Century*. New York.
- W.G. Hoskins*, 1943: *The Reclamation of the Waste in Devon, 1550–1800*. *Economic History Review* (XIII.) 80–92.
- W.G. Hoskins*, 1949: *Midland England*. London.
- E. John*, 1960: *Land Tenure in Early England*. Leicester.
- E. Kerridge*, 1951: *Ridge and Furrow and Agrarian History*. *Economic History Review*, 2nd ser. (IV.) 14–36.
- E. Kerridge*, 1955: *A Reconsideration of some farmer Husbandry Practics*. *Agricultural History Review* (III.) 32–40.
- E. Kerridge*, 1973: *The Farmers of Old England*. London.
- R. Lennard*, 1938: *From Roman Britain to Anglo-Saxon England*. In: *Wirtschaft und Kultur Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch*. Leipzig, 34–73.
- R. Lennard*, 1959: *Rural England, 1086–1135*. Oxford.
- W.R. Mead*, 1954: *Ridge and Furrow in Buckinghamshire*. *Geographical Journal* (CXX.) 32–42.
- D. McCourt*, 1955: *The Infield-outfield System in Ireland*. *Economic History Review*, 2nd ser. (VII.) 369–376.
- F.D'Olivier Farran*, 1959: *Run-rig and the English Open fields*. *Juridical Review* (71.) 134–149.
- C.S. Orwin – C.S. Orwin*, 1954: *The Open Field*. Oxford.
- F.G. Payne*, 1948: *The Plough in Ancient Britain*. *Archeological Journal* (CIV.) 82–111.
- F.G. Payne*, 1957: *The British Plough: some stages in its development*. *Agricultural History Review* (V.) 74–84.
- A.L. Poole*, 1958: *From Domesday Book to Magna Carta, 1087–1216*. Oxford.
- M.M. Postan*, 1966: *Medieval Agrarian Society in its Prime, 7 §*. England. In: *The*

- Cambridge Economic History of Europe. Vol. I. The Agrarian Life of the Middle Ages. Cambridge U.P. 548–632.
- R.R. Rawson*, 1953: The Open Field in Flintshire, Devonshire, and Cornwall. *Economic History Review*, 2nd sr. (VI.) 51–54.
- F. Seebohm*, 1926: The English Village Community. Cambridge U.P.
- Ch. Singer*, 1956: A History of Technology. Vol. II. Oxford.
- B.H. Slicher van Bath*, 1963: The Agrarian History of Western Europe, Ad. 500–1850.
- D.M. Stenton*, 1965: English Society in the Early Middle Ages. Penguin Books.
- F.M. Stenton*, 1955: Anglo-Saxon England. Oxford.
- Tamási E.*, 1983: Faluközösség-közösségi földhasználat. Az angol középkor közösségi földhasználatának kutatásáról. Kézirat, 258.
- P. Vinogradoff*, 1968: Villainage in England. Oxford.
- D. Whitelock*, 1965: The Beginnings of English Society. Penguin Books.